

**Логотип: Інститут історії
Варшавський університет**

Професор, доктор габілітований Даріуш Колодзейчик
Ел-пошта: darkol@uw.edu.pl

Відгук про автореферат та книжку Фергада Туранли “Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша половина XVIII століття)”

Автор праці узявся за дуже амбітне завдання сполучити джерелознавчі дослідження з аналізом змісту османських джерел, що стосуються історії України за період, що обіймає майже 200 років. На жаль, отак амбітно накреслений план спричинив до того, що окрім значних розмірів книжки, жоден із намірів автора так і не був виконаний.

Вже розділ 1, що містить міркування стосовно історіографії предмету (с. 49-91) і характеристики османських джерел (с. 91-120) викликає зауваження. Якщо він задумувався лише як вступ до основної частини праці, то є напевно задовгий, включаючи зайві подробиці та розмірковування. Якщо ж, навпаки, він був покликаний обґрунтувати оригінальний внесок автора, то отим проблемам треба було відвести значно більше місця. Огляд історіографії предмету – поверховий. З одного боку в ньому з'являються автори підручників, які ніде не досліджують джерела та османську історіографію, а з іншого – в ньому бракує таких імен, як напр. Богдан Барановський, Александр Беннігсен, Йозеф Матуц, Василій Д. Смірнов або Жіль Вайнштайн. Описуючи працю вчених-орієнталістів XIX ст., автор навіть словом не омовився стосовно проблеми, пов'язаної з терміном “орієнталізм,” який 40 років тому запровадив у науці Едвард Саїд. По суті, ми одержали доволі некритичний список імен авторів, але небагато дізнаємося про вартість їхнього внеску у досліджувану проблематику.

Так само поверхово охарактеризовано османські хроніки. Окрім укладання доволі поверхового та неповного списку османських хроністів, які писали від кінця XVI до початку XVIII ст., автор не зробив жодної спроби порівняння сучасних видань та видань XIX ст. з уцілілими рукописами, хоча, як відомо, ті видання не завжди є критичні, а мову джерел у них не раз осучаснювали без застереження про це читача. Зауважуючи далі, що деякі османські літописці мали доступ до султанського архіву і вставляли до своїх хронік розлогі цитати із османських документів та султанських листів, було б варто присвятити якусь увагу цій справі, порівнявши ті включення з оригіналами, що подеколи збереглися. Так, наприклад, у хроніці Сілягдара знаходимо статті Бучацького миру (1672), оригінал якого зберігся у бібліотеці Чарторийських і його вже навіть видано. Найбільш дивним є те, що з вищезгаданого розділу можна дістати хибне враження, ніби єдиним типом османських джерел зазначеного часу були хроніки. Нема тут жодного слова про податкові переписи *дефтери* (бракує навіть інформації про видання дефтеру Кам'янецького еялету Д. Колодзейчика, видання – хай там що – але захищеного логотипами Українського наукового інституту Гарвардського університету та Української Академії наук), про судові реєстри *сіджили* (автор промовчав про виконаний В. Остапчуком аналіз інформації про

вул. Краківське Передмістя 26/28; 00-927 Варшава
Тел./факс (48 22) 826 19 88; тел. (48 22) 55 20 415; e-mail: secretariat.ih@uw.edu.pl
КОД 000001258, НІП 252-001-12-66
Номер банківського рахунку: Банк Міленіум С А Варшава: 78 11602202 0000000060849537

Науковий фонд Інституту Історії Варшавського університету «КЛІО»
Банк Міленіум С А Варшава: 97 11602202 0000000055158108

/підпис/

козацькі напади, що містяться в османських судових реєстрах Трапезунда та Ускюдара), про так звані “листи з оголошенням перемог” (*fethname, gazavatname*, наприклад виданий В. Остапчуком панегірик на честь Галіля Паші або проаналізовані Л. Гайдою османські джерела про Чигиринські походи), про панегірики на честь османських достойників (хоча би й панегірик *Raşaname*, що зберігається у Британській Бібліотеці, присвячений Кенану Паші, в якому міститься знаменита мініатюра, на якій зображено битву османських галер із козацькими чайками), про картографічні джерела (публікації З. Абрагамовіча), а передусім про накази султанів та інших достойників Порти, що збереглися як у оригіналах, так і відпусках та регестах. Згадка про останні з’являється вже тільки у наступному розділі на с. 148, але наведені приклади стосуються Хотинського санджаку другої половини XVIII ст., тобто пори, що вибивається поза хронологічні межі праці. У додатку – замість завершити запізнілий розгляд інших типів османських джерел – автор поспіхом кидає ту тему і пропонує на заміну перегляд ... сельджуцьких середньовічних хронік, виконаний на підставі турецької літератури з цієї теми.

Вражаючою по цілій праці є велика кількість орфографічних помилок в іменах та назвах, наведених арабським письмом. Це стосується навіть помилково написаного імені Мегмед/Мугаммад, яке – хай там що – а все-таки належало ісламському пророку, а також постійної помилки у титулі *silahdar* (с. 46, 48 та ін.). Це схиляє до враження, що автор або вкрай недбало вчитав текст, або не знає арабського алфавіту.

Розділ 2 (с. 121-179) повинен був служити в основному для змалювання історичного тла, але він надзвичайно хаотичний. З опису організації османського війська видно, що автор не знає ані термінології, пов’язаної з тімарною системою, ані дискусії, що свого часу точилася довкола питання, чи вона мала феодальний характер (с. 124). На тій самій сторінці знаходимо сенсаційне повідомлення, що нібито існували загони яничарської кавалерії (sic). Автор не знайомий також з дискусією з приводу питання, коли Литва втратила доступ до Чорного моря, хоча про те писали серед інших Жіль Вайнштайн, Анджей Дзюбінський, Борис Черкас, Міхаель Полчинський, як і автор цих рядків (рік 1538 не знайшовся навіть у розміщеній наприкінці праці хронологічному списку найважливіших подій). Події у Північному Причорномор’ї у XV – перш. пол. XVI ст. автор описує, узагальнюючи досить поверхові турецькі праці, тоді як найціннішим джерелом для даної тематики є Литовська Метрика, яка основній більшості турецьких дослідників незнана. Інформацію про середньовічні часи перемішано з повідомленнями значно пізнішого часу, наприклад, пишучи про політику Речі Посполитої після Люблінської унії автор залучає сторінку з моєї книжки, на якій мова йде про ... битву на Синіх Водах (с. 142). Помилкова та анахронічна є інформація, що термін Богдан нібито означав в османсько-турецькій мові землі Молдавії та ... Румунії (с. 162).

У розділі 3 (с. 180-233), присвяченому подіям другої пол. XVI – першої пол. XVII ст. автор значною мірою спирається на праці турецького історика Юджеля Озтюрка разом із турецькою хронікою Кятіба Челебі. Але несподівано, що він цілком не зважає на критичне українське видання обширних фрагментів тієї хроніки авторства Віктора Остапчука та Олександра Галенка, як і докторської дисертації першого із названих авторів, справді не виданої у вигляді книжки, але присутньої у науковому обігу від 1989 р. Обидві ті позиції дійсно знаходяться у бібліографії праці Ф. Туранли і у декількох посиланнях, але все-таки

вул. Краківське Передмістя 26/28; 00-927 Варшава
Тел./факс (48 22) 826 19 88; тел. (48 22) 55 20 415; e-mail: secretariat.ih@uw.edu.pl
КОД 000001258, НІП 252-001-12-66
Номер банківського рахунку: Банк Міленіум С А Варшава: 78 11602202 0000000060849537

Науковий фонд Інституту Історії Варшавського університету «КЛІО»
Банк Міленіум С А Варшава: 97 11602202 0000000055158108

/ніднuc/

/2/

він їх не використав або бодай критично про них відгукнувся. Варто також відзначити, що

у міркуваннях про Хотинську війну не використано багатої літератури на цю тему, а повідомлення автора про буквально 50-тисячне татарське військо разом із 60-тисячним військом Речі Посполитої (і то за винятком козаків) геть каламутні (с. 203). Автор видає незнайомство із суспільною будовою Кримського Ханату, хибно сприймаючи представників кланів карачу (Шірін, Мансур та Сіджевут) за членів династії Гереїв (с. 216), і помилково розтлумачує титул нуреддина (с. 217). Автор помилково пояснює також тюркську назву Іділь, яка в дійсності означає не Дон, а Волгу.

Розділ 4 (с. 234-285) містить чимало історичних спрощень, а зауваження про визволення українських земель з-під польської окупації (с. 244) відгонить мовою пропаганди сталінських часів і видає незнайомство з працями Вацлава Ліпінського (В'ячеслава Липинського) або Наталі Яковенко. Типовим у праці Ф. Туранли є покликання на архівні джерела, що доступні у критичних виданнях, але не посилаючись на ці видання. Так, наприклад, на с. 238 є посилання на документ Зборівського миру (1649), причому з наведенням помилкового архівного шифру, тоді як цей документ має критичне видання разом із факсиміле, латинською транскрипцією та перекладом англійською. Ще гірше довелося Бучацькому миру, що посилається на турецьке видання під назвою "Посол у дорозі," яке з поспіхом і непрофесійно підготувала Головна Дирекція Турецьких Архівів і свого часу викликало протести і листи директора AGAD та автора цих рядків з вимогою затримати друк (с. 331). Насправді документ, який показується в омовленій книжці і на який посилається Ф. Туранли, не є Бучацькою мирною угодою, а її підтвердженням від султана Мегмеда IV, виданим на 5 днів пізніше під Жванцем (бо під Бучачем султана не було), про що автор міг би довідатися, якби зазирнув у текст. Тим часом Бучацьку мирну угоду (йдеться про турецьку версію, бо була ще польська версія) видано у перекладі англійською з факсиміле і транскрипцією у праці Д. Колодзейчика, яку Ф. Туранли хоч і зазначає у бібліографії, але нею не користується. Курйозом є посилання автора на значно пізнішу хроніку Дмитрія Кантеміра (ще й у посиланні не на оригінал, а на турецький переклад), яка датує укладання Бучацького миру листопадом-груднем 1672 р. (с. 322), у той час як оригінал тієї угоди і докладні джерела тієї епохи, включно із доповіддю комісарів Речі Посполитої, не кажучи вже про літературу по цій темі, загально доступні.

Відкриваючи у розділі 5 (с. 286-347) хронологію Кам'янецької кампанії, автор ігнорує праці попередників, Д. Колодзейчика та Д. Інбаши, які присвятили цій темі дві окремі книжки. Не використано й вже класичних праць Яна Рипкі та Дмитра Дорошенка, які присвячено стосункам Петра Дорошенка із Портою. Постійно вживане Ф. Туранли визначення "король Ян III Собеський" (с. 323 та ін.) стосовно до подій 1672 р. показує, що автор не знає навіть, хто на той час був правителем Речі Посполитої. Коли ж на с. 332 поряд із Яном III Собеським з'являється ще один "польський король Михайло," то може створитися враження, що на ту пору в Польщі було два королі. Аби стало ще цікавіше, в авторефераті на с. 22 Михайло Вишневецький стає польським гетьманом коронним! Викликають подив наведені на с. 334-335 умови Бучацького миру із 7 пунктів. Насправді турецька версія Бучацького миру вміщує 4 статті, а латинська – 5, і зміст отих статей не має нічого спільного зі статтями, які переповідає автор, який подібно до багатьох інших

вул. Краківське Передмістя 26/28; 00-927 Варшава
Тел./факс (48 22) 826 19 88; тел. (48 22) 55 20 415; e-mail: secretariat.ih@uw.edu.pl
КОД 000001258, НІП 252-001-12-66
Номер банківського рахунку: Банк Міленіум С А Варшава: 78 11602202 0000000060849537

Науковий фонд Інституту Історії Варшавського університету «КЛІО»
Банк Міленіум С А Варшава: 97 11602202 0000000055158108

/нідпус/

таких випадків переповів умови миру з чужих слів, використовуючи не завжди ретельну у цьому відношенні літературу турецькою мовою.

Розділ 6 (с. 348-422), присвячений подіям кінця XVII – поч. XVIII ст., подекуди читається як пригоди Гулівера, коли автор не робить різниці поміж не раз каламутними відомостями, наведеними у тогочасних хроніках, та дійсністю. Отож маємо 135-тисячну армію Яна III Собеського у Молдавії 1684 р. (хто б таку армію зміг прогудувати?), та ще й набрану не лише з польських і козацьких вояків, а ще й з габсбурзьких та шведських (sic). У своєму описі подій автор деколи згадує джерела чи бодай новішу літературу до теми, спираючись в основному на праці І. Г. Узунчаршили, що є поважна, але ж у багатьох відношеннях застаріла і досить неуважна до подій у Східній Європі. Праця не містить жодних нових положень, зате натомість мало не на кожній сторінці натрапляємо на помилки та перекручення [наприклад на с. 369 згадується паланка над Дністом під назвою “Юваніча”, але автор не помітив, що це стосується Жванець (тур. Izvança), і, як впливає із контексту, тут йдеться про спорудження фортеці “Окопи Святої Трійці”; с. 370 – паша кам’янецький Караман замість Каграман Паша і багато чого подібного]. У частині, присвяченій Карловацькому миру, дізнаємося, що його наслідком венеціанці здобули Моравію, а щоб не було сумніву, автор пояснює у примітці, що йдеться про “історичну область Чехії” (с. 378). Насправді ж йшлося про Пелопонес, який турецькою називається Мора. У будь-якому випадку не можна довіряти авторському тлумаченню латинської статті Карловацького миру, де тональність документу цілком протилежна, ніж хочеться авторові, а власне, що османська сторона зобов’язалася повернути Кам’янець недотороканим (с. 378).

Переходячи до висновку, у вступі до книжки, як і у вступі до автореферату автор поставив собі завданням виконання джерелознавчого аналізу і класифікації османських джерел, а разом з’ясування їхньої придатності до висвітлення історії України від середини XVI до початку XVIII ст. На жаль, жодне із тих завдань не було виконане. З боку джерелознавчого зміст праці не відповідає назві, адже автор з-посеред багатьох категорій османських джерел помічає хіба що літописи. Та й у цьому випадку опис хронік не має наукової цінності, бо автор не додає нічого нового до існуючих знань. У найкращому випадку це є хаотично побудована компіляція, виконана головним чином на основі турецьких праць узагальнюючого або довідкового характеру. Щогірше, автор явно не зауважує різниці між аутентичними рукописами та їхніми фотокопіями. Праця, наприклад, містить сенсаційну новину, ніби єдиний примірник османської хроніки Сілягдара знайшовся у Києві (с. 101), у той час як напевно йдеться про мікрофільм у колекції Омеляна Пріцака. Подібно, у Львові в архіві Ярослава Дашкевича автор “відкрив” османський план Кам’янця-Подільського (с. 579), тоді як цей план, що зберігається у військовому архіві замку Венсан, ще 2006 р. видав Ярослав Матвіїшин, подбавши про виправлення його датування, якого бракує у книжці Ф. Туранли.

Стосовно другої задачі, аби оцінити вартість османських джерел для розширення знання з історії України та Східної Європи модерної епохи, потрібно мати те знання. Прикро, але автор даної праці такого знання не має. Уже із наведених мною вище прикладів, безумовно вибіркових і найбільше ріжучих око, видно, що автор не знає адміністративної структури та військової організації Османської імперії та Кримського ханату, не знає історії Польщі (король Собеський 1672 р.), не знає географії Європи

вул. Краківське Передмістя 26/28; 00-927 Варшава
Тел./факс (48 22) 826 19 88; тел. (48 22) 55 20 415; e-mail: secretariat.ih@uw.edu.pl
КОД 000001258, НІП 252-001-12-66
Номер банківського рахунку: Банк Міленіум С А Варшава: 78 11602202 0000000060849537

Науковий фонд Інституту Історії Варшавського університету «КЛІО»
Банк Міленіум С А Варшава: 97 11602202 0000000055158108

/ніднuc/

(Венеція у Моравії), та політичних реалій епохи (Швеція – союзник Габсбургів 1684 р.). Та передусім, однак, він не знає історії козацтва, про що найкраще свідчить назва, яка з'являється на с. 298 і додатково у словнику наприкінці книжки – “водограйські козаки” – це курйозний термін, що спричинений нерозумінням турецького слова *şelale*, яке означає водоспад, але у даному випадку – пороги на Дніпрі (звідки й назва Запорозькі Козаки).

Також книжка містить багато рис, дуже сумнівних з точки зору наукової етики. Автор не знає або замовчує багато основних праць для його тематики. Багато інших праць він таки вміщує у посиланнях (наприклад Рипкі, Абрагамовіча, Лемерсьє-Келькеже, Галенка, Остапчука, Кодзейчика, Інбаши), але не використовує їх. Це саме стосується джерел, як доводить наведений мною вище приклад Бучацького миру.

Усе це схиляє мене до винесення зваженого висновку, що книжка Фергада Туранли не відповідає критеріям наукової праці. Представляючи напрочуд хаотично зібраний матеріал, не здійснюючи джерелознавчої критики і не звертаючись до новітньої літератури до теми, автор дійсно не вніс свій внесок у розвиток ані української, ані світової історіографії.

Варшава, 10 жовтня 2017 р.

Підпис: Даріуш Колодзейчик

**Штамп: Варшавський університет
Інститут історії
вул. Краківське Передмістя 26/28
00-927 Варшава
Тел./факс 22 826 19 88, 552 04 15
НІП 252-001-12-66, КОД 000001258**

Печатка: Варшавський університет * 72

**ФАХІВЕЦЬ
Інститут історії
Ельжбета Годлевська
/підпис/**

вул. Краківське Передмістя 26/28; 00-927 Варшава
Тел./факс (48 22) 826 19 88; тел. (48 22) 55 20 415; e-mail: secretariat.ih@uw.edu.pl
КОД 000001258, НІП 252-001-12-66
Номер банківського рахунку: Банк Міленіум С А Варшава: 78 11602202 0000000060849537

Науковий фонд Інституту Історії Варшавського університету «КЛІО»
Банк Міленіум С А Варшава: 97 11602202 0000000055158108